

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/112/157-161>

Sevinc Məlikli

Bakı Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0006-1302-5487>

sevamalikli87@gmail.com

Məsud Səd Salmanın həyat və yaradıcılığı

Xülasə

Məsud Səd Salman V-VI əsrlərdə yaşamış tanınmış fars şairlərindən biridir. O, 10 il müddətində həbsdə olmuşdur. Onun ədəbi irsindən bu günə qədər yalnız bir “Divan” gəlib çatmışdır. “Divan” qəsidə, tərkibbənd, müstəzad, tərcibbənd, mosəmmə, məsnəvi və qəzəl kimi müxtəlif növ şeirlərdən ibarətdir. Məsud Səd Salman 515-ci ildə vəfat etmişdir.

Sultan Məsud ibn İbrahimin hakimiyyəti dövründə yaşamış, uşaqlıq və cavanlığı Lahurda elm-ədəb öyrənməklə keçmişdir.

Xoş üslublu şairin həyatı Qəznəvilər dövlətinin 6 hökmdarının həyatına təsadüf edir.

Açar sözlər: Məsud Səd Salman, ədəbi irs, qəsidə, Divan, fars şairi, qəzəl, məsnəvi

Sevinj Malikli

Baku State University

<https://orcid.org/0009-0006-1302-5487>

sevamalikli87@gmail.com

The Life and Works of Masud Sad Salman

Abstract

Masud Sad Salman is one of the famous Persian poets of the 5th-6th centuries. He spent 10 years in prison. Only one of his Divan has survived to this day. The Divan consists of various types of poems, including qasida, tarkibband, mustazad, tarjiband, mosamma, masnavi, and ghazal. Masud Sad Salman passed away in 515.

Sultan Mas'ud ibn Ibrahim lived before his reign, and his childhood and youth were spent in Lahore, where he studied sciences and arts.

The life of this poet with a pleasant style coincides with the reign of six rulers of the Ghaznavid dynasty.

Keywords: Masud Sad Salman, literary heritage, qasida, Divan, Persian poet, ghazal, masnavi

Giriş

IX-X əsrlərdə İran, o cümlədən Şərqi İran xalqlarının mədəniyyəti əsaslı şəkildə inkişaf edirdi. İran ərazisinin ərəblər tərəfindən fəthindən sonra ərəb dili müsəlman xalqları arasında beynəlxalq ədəbi dil rolunu oynamağa başladı. Bu cür inkişaf və uğurlar İranda riyaziyyat, astronomiya və digər dəqiq elmlər sahəsində özünü göstərirdi. İran xalqları xilafətin bütün mədəni sahələrində nüfuzlu idilər. Bir çox Orta əsr şərq tarixçiləri-Təbəri, Bəlazuri, Yaqubi, filoloqlardan Sibəveyhi, coğrafiyaşünaslardan Əl Bəlxı, İstəxri, o cümlədən şairlər ərəbcə yazıb-yaradırdılar. O dövrün məşhur şairləri Samanilər sarayında toplaşmışdılar. Onlar öz poema və şeirlərində hökmdarları mədh edirdilər. Bu əsərlər Şərqi İranlıların böyük bir hissəsini təşkil edən taciklərin dili-dəri və fars dilində yazılırdı. Samanilər sarayında yaşayan və yaradan Şərqi İran xalqlarının şairi Dəqiqi İran xalqlarının ərəb istilasına qədərki tarixini xalq eposu əsasında, şeir formasında qələmə almışdır. Dəqiqi davamçılarından olan tacik və iran xalqlarının şairi Firdovsi ömrünün 30 ilini “Şahnamə” kimi məşhur əsərini yazmağa həsr etmişdir. Əsər 999-cu ildə Samanilər dövləti süqut edəndə tamamlanmışdır. Firdovsi bu əsəri həmin dövrdə hakimiyyəti ələ keçirmiş Mahmud Qəznəviyə gətirsə də, sonuncu əsəri qiymətləndirməmişdir (Bertels, 1960).

XI əsrin I yarısına aid mədəniyyətin parlaq simaları-İbn Sima və Əl Biruni olmuşdur. İbn Sinanın fəlsəfi və tibbi əməyi Orta əsrlər Yaxın və Orta Şərq elminin zirvəsidir. İbn Sinanın məşhur "Kanon" əsəri Orta əsrlər Müsəlman Şərqində məşhur idi və Orta əsrlər Avropa elminə böyük töhfə olmuşdur.

Sultan Mahmud 999-cu ildə Samanilər dövlətinin çox hissəsini ələ keçirməklə Qəznəvilər dövlətinin əsasını qoydu. Qəznəvilər dövlətinin ərazisinə Əfqanıstan istisna olmaqla Şərqi İran, Orta Asiya, cənub hissəsi, Xarəzm və Şimali Hindistan daxil idi. Mahmud Qəznəvi yaratdığı dövlətləri Ərəb Xilafəti kimi təşkil və idarə etməyə çalışırdı. Mahmud Qəznəvinin hakimiyyəti dövründə bir çox rayonlar səhralara çevrildi. Xəstəlik və aclıq ölkəni bürüməyə başladı. Aclıq və səfaləti aradan qaldırmaq üçün o, XI əsrdə Hindistana 17 dəfə işğalçı yürüşlər təşkil etdi. Lakin bu ölkənin yalnız müəyyən sahələri dirçələ bildi (Ripki, 1970).

Sultan Mahmud Qəznəvi vəfat etdikən sonra İran ərazisi Səlcuqların mübarizə meydanına çevrildi. 1037-ci ildə Səlcuqun nəvələri Toğrul bəy Nişapurun, Çağrı bəy isə Mərvın hakimi təyin edildilər. Səlcuqlar qısa zaman ərzində bir çox yerləri ələ keçirdilər. Bu imperiyanın ərazisinin genişlənməsi demək idi. Səlcuq imperiyasının tərkibinə Kiçik Asiya, Fələstin, Ərəbistan, Mesopotamiya, İran, Əfqanıstan, Bəluçistan və Orta Asiya, cənub hissəsi daxil oldu.

XII əsrin əvvəllərində artıq Səlcuq imperiyası daxilində separatçı meyillər güclənməyə başlamışdı. İmperiya 12 böyük hissəyə ayrılırdı. Hər bir hissəyə Səlcuğun nəslindən olanlar rəhbərlik edirdilər. Onların arasında başlanan daxili münaqişələr tez bir zamanda imperiyanı süquta uğratdı.

Səlcuqlar dövləti zamanında bir çox məşhur şairlər yaradıcılıqlarını davam etdirməkdə idilər. Bu şairlər saray mühitində yaşayıb-yaratmaqla yanaşı yeni mövzuları da yaradıcılıqlarında əxz etdirirdilər. Bu sıraya daxil olan istedadlı, həm də zamanın nəbzini tutan şairlərdən biri də Məsud Səd Salman idi. Şairin yaradıcılığı Qəznəvilər və qismən də Səlcuqlar dövrünü əhatə edir.

Tədqiqat

Əmir Məsud ibn Səd ibn Salman Lahuri-fars şeirinin sarsılmaz sütunlarından və V əsrin II yarısı, VI əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaradan böyük şairlərindən biridir. Atası Səd ibn Salman sarayda xidmət etmiş və Qəznəvilər hökumətinin yaranışının əvvəllərində məşhur müstəvhillərdən biri olmuşdur. Belə ki, Əmir Məcdud ibn Məsud 427-ci ildə atasının göstərişi ilə Hindistanı idarə etmək üçün göndərildiyi vaxt Səd də onun sarayında çalışmış və guya həmin tarixdən etibarən nəslə də Lahurda qalmış və bu vaxtlarda da Məsud elə bu şəhərdə dünyaya göz açmışdır. Şairin uşaqlıq və cavanlığı Lahurda elm-ədəb öyrənməklə keçmişdir. Deyilənə görə, Səd Salman, Sultan Məsud ibn İbrahim hakimiyyəti dövründə yaşamışdır. Məsudun doğum tarixi 438-440-cı illərə təsadüf edir. Məsud Səd Salmanın şairliyə başlaması Sultan İbrahim hakimiyyət illəri ilə üst-üstə düşür. (451-492) Deyilənə görə, padşahın hökmranlıq illərində Məsud atasının tövsiyyəsi ilə saray həyatına daxil olmuş və Seyfüddövlə Mahmud ibn İbrahim Hindistan valisi təyin olunduqda Məsud Səd də onun yaxınları arasında Hindistana getmişdir. O da döyüşlərdə əmirlərin sırasında iştirak etmiş və şairlər arasında böyük məqam sahibi olmuşdur.

Şairin ömrünün ən gözəl illəri, cavanlığı həbsdə keçmişdir. Belə ki, şair 7 il "Su" və "Dəhəq" qalalarında, 3 il "Nay" qalasında həbsdə olmuşdur. Elə bu beytdə də şair məhz bu məsələyə işarə edir:

پس از آنم سه سال قله نای

هفت سالم بکوفت سو و رهک

(7 il Su və Dəhəq, sonra da 3 il Nay qalası məni yordu)

Bəziləri şairin həbsə salınmasının səbəbinin ona atılan şərhlə əlaqəli olduğunu güman edirlər. Məsud özü də qəsidələrindən birində buna işarə etmişdir. Mal-mülkü əlindən alınan şair son pənah yeri kimi kömək istəmək üçün sultan sarayına üz tutsa da, şeirlərinin rəvnəqlənməsindən qorxuya düşən və paxıllığını çəkən insanlar onun mədh xarakterli bir şeirini əks mənasına çevirmişdilər və bu da sultanın bərk qəzəbinə səbəb olur. Qəzəbli sultan onu həbsə saldırır. Məsud Səd Salmanın yaşadığı bu hadisə barədə yazan şairlərin söylədikləri rəvayətlər məşhurdur. Rəvayətə görə, Əbu-əl-Fərəc adlı birisinin bu əhvalatda əli olmuşdur. Şairin özü də şeirlərinin birində Əbu Fərəcin adına işarə etmişdir. Onu öz həbsinə bais və günahkar adlandırmışdır (Dekhoda, 1373).

بچنین قید و بندم افکندی

بو ال فرج شرم و نایدت کز خبث

(Əbu Fərac utanmadın, xəbislikdən məni bu cür bəndə saldın)

Şair həbsdə keçirdiyi bu on il müddətində Sultan İbrahimə və saraydakı böyük əmirlərə qəsidələr göndərirdi. Bu qəsidələrdə Sultan İbrahimdən əhv olunmasını, digərlərindən isə imdad istəyirdi. Nəhayət, sultanın İmad-əl-Dövlə əbu əl-Qasım Xas adlı yaxını ondan şairin həbsdən azad olunmasını istəyir və buna nail olur. Belə ki, şair həbsdən azad olur. Çox keçmir ki, şair ikinci dəfə də həbsə düşür. Əbu Nəsr Parsi ilə dostluğu ucbatından 8 il Mərənc qalasında həbsdə qalır. Dövrünün tanınmışlarından birinin sayəsində həbsdən azad olan şairin həbs illəri ümumilikdə 18 il olmuşdur.

Məsud Səd Salmanın vəfat etdiyi il barəsində əlimizdə dəqiq məlumat yoxdur.

Məsud Səd İranın böyük fəsahtə malik, xoş üslublu məşhur şairlərindən biridir. Onun qüdrəti seçilmiş və bəyənilən sözlərlə mənanın əks olunmasında, məharəti isə seçdiyi tərkiblərin gözəlliyindədir. Onun xəyal qüdrəti bəzən mətləbin bir neçə ibarə ilə ifadə olunmasına, bəzən də tərkiblər, təşbehlər və yeni vəsflərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Şair özü bu barədə belə yazır:

نه لفظ معار است نه معنی مثنی

اشعار من آن است که در صنعت نظم

(Mənim şeirimə nəzm sənətində eyni kəlmə və oxşar mənə yoxdur)

Məhəmməd Ofi "لیاب الالباب" təzkirəsində Məsud Sədin ərəb, fars və hind dillərinə bələd olduğunu və bu dillərdə divanlarının mövcudluğunu qeyd etmişdir. Şairin hind dilində yazdığı şeirlərindən əldə bir əsər belə olsa yoxdur. Lakin onun ərəbcə yazdığı bir neçə beyt dövrümüzdək gəlib çatmışdır. Belə ki, şairin ərəb və hind dillərində olan "Divan" larından heç biri dövrümüzədək gəlib çatmamışdır. Müəllifin farsca "Divan"ına təxminən 16 min beyt qəsidə, məsnəvi, məqtə, tərəcibənd, qəzəl və rübailər daxildir. Bu mənbə fars dilinin inkişafı nəticəsində dəyişikliyə uğramış bir sıra fars sözlərini, eləcə də müxtəlif xətti və çap nüsxələrini özündə cəmləşdirmişdir. Şairin ölümündən 50 il keçdikdən sonra Nizami Əruzi bu cür şeirlər barəsində özünün "چهار مقاله" təzkirəsində yazır: "Ağıllı adamlar və insafli şəxslər bilirlər ki, Məsudun həbsiyyələri hansı səviyyədədir və fəsahtinə görə necə dəyərlidir. Elə vaxt olub ki, mən onun şeirlərindən oxuyanda bədənimdə tüklərim biz-biz durur və bəzən də gözümündən ixtiyarsız olaraq yaş gəlir" (Braginskiy, Komissarov, 1963).

Adı çəkilən "Divan" müəllifin həyatını öyrənmək üçün çox gözəl mənbədir. Bəlli olur ki, Məsudun əsli Həmədandan olmuş, əcdadları sonradan Qəzvinə gəlmişlər. Bəzi təzkirə müəllifləri şairin doğulduğu yer kimi Həmədanı göstərmişlər. Lakin bu səhv fikir Məsudun özü tərəfindən bir şeirində "Mənim əslim Həmədandandır" deməsi ilə yayılmışdır. Əslində isə şair Lahur şəhərində anadan olmuşdur. Məsud Səd Salman qəsidələrindən birində Lahur şəhərinə müraciət edərək deyir:

تا این عزیز فرزند از تو جدا شده است.

(Əziz oğlun səndən ayrı düşüb)

Məsudun həyatı Qəznəvilər dövlətinin 6 hökmdarının həyatına təsadüf edir.

Şair Sultan İbrahimin dövründə onun fəthlərini mədh edən və sarayda məqam sahibi kimi özünü təsdiqləmiş bir şəxs idi. Şairin düşmənləri onun nüfuzundan qorxuya düşmüşdülər. Belə ki, onlar şairi Sultan İbrahimin gözündən salmaq üçün ona böhtan atırlar. Bunun nəticəsində sultan şairi həbsə saldırmışdır. 10 il sonra həbsdən çıxan şair cavab olaraq sultana bir qəsidə yazıb göndərir. Təzkirələrin məlumatına görə onun həbsinə səbəbkar Əbu əl Fərac Rumi olmuşdur. Dəhəq qalasında həbsə məhkum olan şair bir müddət sonra Su qalasına göndərilir (Sad, 1374):

پس از آنم سه سال قلعه نای.

هفت سالم به سود سو و دهک

(7 ildir ki Su və Dəhəqdə, ondan sonra Nay qalasındayam)

Şairin ən çətin həbs illəri Nay qalasında keçmişdir. Çünki o, burada daha çox cismani və ruhi əzablara düşər olmuşdur. Onun ən təsirli, ürək yandıran həbsiyyələri də məhz bu qalada nəzmə çəkilməmişdir.

Məsud Səd Salman fars və ərəb dillərini mükəmməl bildiyindən bu dillərdə bir çox şairlərin əsərlərinə iqtibaslar yazmışdır (Klyashtorina, 1962).

Məsud Səd Salmanın adına biz həm də Doktor Sirius Şəmisinin "کلیات سبکشناسی" əsərində də rast gəlirik. Onsorinin adını xatırlayan müəllif Məsud Səd Salmanın adını da çəkmişdir (Braginskiy, Komissarov, 1963).

Şairin adı demək olar ki, bütün fars-tacik ədəbiyyatının tarixində xatırlanır. Ərəb dilində yazılan şeirlərinin az olmasına baxmayaraq, bəzi ədəbiyyatlarda onun bu şeirləri ilə rastlaşmaq mümkündür. Maraqlısı odur ki, o hind dilində də yazıb yaradırdı. Bəzi mənbələr Məsudun hind dilində də "Divan"ının olduğunu göstərmişlər. Hal-hazırda əlimizdə onun hind dilində yazılan heç bir əsəri yoxdur. Bəzi şərqşünaslar (M.Qəzvini, E.Braun, Y.E.Bertels, A.A.Starikov) Məsud Səd Salmanın hind dilində "Divan"ının olmasını uydurma hesab etmişlər. Bu şərqşünasların əksinə olaraq XII əsrin sonu XIII əsrin əvvəllərində yaşamış və şairin ölümündən 100 il sonra Lahurda olmuş Məhəmməd Ofi şairin hind dilində şeirlərinin olduğunu söyləmişdir. Hind ədəbiyyatının ən böyük farsdilli siması Əmir Xosrov Dəhləvi də şairin hindi dilində "Divan"ının olması fikri üzərində dayanmışdır.

Məsud Səd Salman olduca böyük istedadla malik bir şair olmuşdur. Onun məşhurluğu hələ sağ ikən nəinki Hindistanda, hətta fars dilini anlayan bütün xalqlar arasında yayılmışdı. Bu özünü Qaraxanilər dövlətinin şairləri arasındakı böyük hörmətə sahib olmasında da biruzə verirdi. Onun fars ədəbiyyatındakı əvəzolunmaz yeri danılmazdır. Çünki o farsdilli poeziyaya yeni janr-psixologizm gətirmişdir. Onun bu janrının təsiri ondan sonrakı şairlərin yaradıcılığında özünü göstərmişdir. Belə ki, Onsori və Fərruxi Yəzdinin yaradıcılığında bu aydın şəkildə görünürdü.

Məsud Səd Salmanın həbslərdə keçirdiyi acı günlər farsdilli ədəbiyyatda həbsiyyə janrının yaranmasına səbəb olur. Sonralar bu janra Xaqani, Fələki Şirvani kimi şairlərin yaradıcılığında da təsadüf edilirdi.

Şairin "Divan"ından məlum olur ki, o, özündən əvvəlki şairlərin yaradıcılığı və əsərləri ilə tanış idi. Rudəki, Onsori, Ləbib, Kəmal, Gəzairi, Mənuçehri və müasirlərindən Rəşidi və Əbu Fəracın adına şairin "Divan"ında rast gəlinir. Məsud Səd Salman Nasir Xosrovun şeir üslubu ilə tanış idi və hətta ondan bəhrələnmişdir (Klyashtorina, 1975).

Şair əruz vəzninin müxtəlif bəhrlərində yazmaqda da çox mahir olmuşdur. Ümumiyyətlə, Məsudun şeir dili göstərir ki, o şairliyə başlayanda daha çox o qədər də bəyənilməyən bəhrlərdə yazırdı. Lakin ömrünün sonlarında Məsud Səd Salman şeirinin vəznlərində daha çox İraqi üsluba yaxınlıq hiss olunmağa başlayırdı. Əlbəttə, bu daha ürəkaçan, bəyənilən şeirlərin yazılmasına dəlalət edirdi.

Fars şeirinin ən qədim, eləcə də ən kamil forması Məsud Səd Salmanın "Divan"ında öz əksini tapmışdır. "Divan"ın əlyazması 1040-cı ilə aiddir. Nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Şairin farsca "Divan"ının əlyazmasının hicri-şəmsi ilə 1240 (miladi ilə 1824)-cü ildə Bəhmən Mirzənin kitabxanasına daxil olması haqqında qeyd vardır. Abbas Mirzə və Bəhmən Mirzənin möhürləri vurulmuş bu əlyazma Novruz Ağayevin kitabxanasında saxlanılmışdır. Əlyazma şəklində olan "Divan" sonralar Rəşid Yasəmi tərəfindən müqəddiməsi yazılaraq tərtib olunmuş variantından fərqli olaraq bu cür başlanır (Koob, 1374):

اصل وی از جرجان است

(Onun əsli Corcandandır)

Şair qələmini demək olar ki, lirik növün bütün janrlarında sınaqdan keçirmişdir. Şairin şeirlərini ideya tematik xüsusiyyətləri baxımından qruplaşdırsaq, təbiət, zamanədən şikayət, gözəllərin, məhəbbətin tərənnümü, qocalıqdan şikayət motivli şeirlərin çox olduğunu görürük. Şairin şeirlərindən nisbətən həcmcə ən kiçik olanı iran günlərinin adlarından bəhs edən şeirlərdir. Bu şeirlər "fars günlərinin adları" başlığı altında əks olunmuşdur. "Divan" da həmçinin "həftənin günləri" başlığı

altında əksini tapmış şeirlər də vardır. Şair həftənin bütün günlərinə qısa xatırlatma vermişdir. Bu şeirlərin hər biri 5 beytlidir.

Məsud Səd Salmanın "Divan"ına daxil olan lirik şeirlərindəki bədii təsvir vasitələri zəngindir. Belə ki, burada istiarə, təşbeh, təcnis, təcahül-əl arif, mütədədd və ya mütabəkə(antiteza), hüns-ət-təlil, təəccüb, sual və cavab kimi bədii təsvir vasitələrindən çox geniş istifadə olunmuşdur. Onu müasiri olan şairlərdən fəqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri şeirlərində "istiarə"dən sitatlar gətirməsi və ona geniş yer verməsidir. Məcaz növlərindən olan "istiarə" istilahının əvəzinə bəzən "metafora" da işlənir. "İstiarə" ərəb sözü olub, "köçürmə" mənasını verir.

Ümumiyyətlə, şairin şeirlərində məzmunca çoxluq təşkil edən mədhiyyə və şikayət motivli şeirlərdir. Məsud Səd Salmanın bilavasitə bu mövzulara müraciət etməsi onun həyatı ilə bağlı olmuşdur. Şairin həbs həyatı onun şikayət, saray həyatı isə mədhiyyə məzmunlu şeirləri yaratması ilə nəticələnməyə bilməzdi. Çünki, bu həm də dövrün, zamanənin tələbi idi. Onun mədhiyyə şairi olması bütün janr nümunələrinin ana xəttini, əsas mövzusunu təşkil edir. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, Məsud Səd yaradıcılığında ən çox mədh olunmuş sultan-Məlik Arslan olmuşdur. Beytlərində onu "adil" sultan kimi adlandırmışdır. Qəsidəsaray olmağı ilə bərabər şair həm də bir çox müsəmmət, qəzəl, tərkiqbənd və rübai müəllifidir. Belə ki, Məsud Səd Salmanın şeirlərini və ya qitələrini "insanlığ ədəbiyyatı" adlandırmaq olar.

Nəticə

Məsud Səd Salman şairin bir çox növlərində qələmini sınaqdan çıxarmış şairlərdən olmuşdur. O fars ədəbiyyatında xüsusi üslubu və ifadə tərzini seçilən görkəmli şairlərdən biridir. Onun poetik dili ahəngdarlığı və təsir gücü ilə fərqlənir. Şairin zəngin təxəyyülü bəzən dərin mənalara qısa və konkret ifadəsinə, bəzən isə yeni bədii təsvirlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

O, lirik poeziyanın müxtəlif janrlarında əsərlər yaratmış, lakin daha çox mədhiyyə janrına üstünlük vermişdir. Uzun illər həbsdə qalması onun poeziyasına fərdi iztirablarını və şəxsi düşüncələrini də gətirmişdir. Şairin müasirləri və sonralar Məsudun yaradıcılığı ilə məşğul olmuş tədqiqatçılar onun daha çox qəsidə janrında mükəmməl olduğunu qeyd etmişlər. O, yalnız qəsidə deyil, həm də müsəmmət, qəzəl, tərkiqbənd və rübai kimi şeir formalarında uğurlu əsərlər yazmışdır. Şeirlərində təbiət vəsfindən başlayaraq müharibə meydanlarının təsviri, ürəyinin dərinliklərində şairi narahat edən fikirlərinin, dərd və narahatlıqlarının təcəssümü bir-biri ilə əlaqəli şəkildə çox gözəl öz əksini tapmışdır. Ömrünün çox hissəsinin həbsdə keçməsinə baxmayaraq bu illər onun yaradıcılığının şah əsərlərini yaratmasına səbəb olmuşdur. Onun həbsiyyələri ürək yandıran, tük ürpədən əsərləridir. Şairin yaradıcılığında insani duyğulara, əxlaqi və ictimai dəyərlərə xüsusi yer ayrılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Bertels, E. E. (1960). *İstoriya persidsko-tadzhikskoy literaturı*, M.
2. Braginskiy, I. S., Komissarov, D. (1963). *Persidskaya literatura*, M.
3. Dekhoda, A. A. (1373). *Lughatname*. Moasseseh Entesharat va Chap-e Danishgah-e Tehran.
4. Klyashtorina, V. B. (1962). *Sovremennaya persidskaya poeziya*, M.
5. Klyashtorina, V. B. (1975). *"Novaya poeziya" v İrane*, M.
6. Ripki, Y. (1970). *İstoriya persidskoy i tadzhikskoy literaturı*.
7. Safa, Z. A. (1385). «Tarikh-e Adabiyyat-e İran».
8. Sad, M. (1374). *Divan-e Masud Sad*. Tehran.
9. Koob, Z. (1374). *Ba Karavan Holleh, Majmueh Naqd-e Adabi*.